

FATİH DEVRİNDE İLMİ HAYAT

ve

İLİM ADAMLARI

Prof. Dr. Şerafettin GÖLCÜK

S.Ü. İlahiyat Fak. Öğrt. Gör.

Fatih Sultan Mehmed'in bütün hareket ve tedbirlerinde hakim bir fikir vardır:

Devletini her bakımdan dünyanın en üstün ve en kudretli imparatorluğu haline getirmek...

Bu düşünce, ilmi himaye ve teşviklerinde de görülür. Her şeyden önce kendisi ilim ve ilim adamı dostudur. Arapça, Farsça, Yunanca, ve Sılvaca bilirdi. Edebiyata vakıf, Din Felsefesi ve Kelam konularına aşına idi. Coğrafya, Matematik ve Astoronomiye özel ilgisi vardı.

Devrinin Arap ve Fars bilginlerini tanır, onları ülkesine getirmeğe çalışırdı. Kendi ülkesi alimlerinin diğerlerinden üstün olmasını isterdi. İlimin gelişmesi için Fatih külliyesini yaptırmıştı. Ayrıca İstanbul'da pek çok kiliseyi medrese haline getirmişti.

Medreseleri bizzat teftiş eder, dersleri dinler, her vesile ile ilmi mübaheseler yaptırır, ilim adamlarına bolca mükafat verirdi.

Fatih Felsefeye özellikle ilgi gösterirdi. İlim ve Felsefe tarihinin önemli konuları üzerinde konuları üzerinde bilginleri münakaşaya ve eser yazmaya teşvik etmiş, Cürcani ve Taftazani arasındaki ulemayı ikiye ayıran münakaşayı tazelemiştir. Ayrıca Gazali ile İbni Rüşd arasındaki ilmi ihtilafı da Hocazade ile Ali Tusi'ye incelemiştir.¹

Fatih, Trabzon'u feth ettiğinde şair Filozof Yorgo Amiriyokiyi İstanbul'a getirip fikir ve görüşlerinden istifade etmiş, kendisine arazi vermiştir.²

Fatih devrinde, Doğu'yu ve Batı'yı temsil eden bilginler. Sultan'ın huzurunda biraraya geliyorlar, adeta rönesansı yaşıyorlardı. Sultan'ın ilme verdiği önem, devrinde her sahada pek çok bilginin yetişmesine sebep olmuştur. Fatih devri Osmanlı tarihinde ilmin en yüksek seviyeye çıktığı devirdir. Nitekim bu devrin bilginleri günümüze kadar gelen

ölmez eserler bırakmışlardır.

Kelamda Hızır Bey, Hocazade, Hayali, Kestelli, Fıkıhta Molla Hüsrev, Tefsirde Molla Gürani, Tasavvufta Akşemseddin, Astronomide Ali Kuşçu özellikle meşhurdurlar.

Hızır Bey

Sivri hisarlı olan Hızır Bey (1458) Fatih'in İstanbul'a tayin ettiği ilk kadıdır. Onun Fatih'le tanışması ilgi çekicidir ve olayın Taşköprülüzade'den (1560) itibaren zikredilmesine özen gösterilmiştir. Hadise şudur:

Sultan Mehmed'in tahta çıkışının ilk günlerinde Edirne'ye ilim ve fazilet sahibi arapça'nın inceliklerine vakıf bir zat gelir. Sultan'ın huzurunda toplanan ilim meclisinde bilgin Arap ortaya birtakım meseleler atar.. ve meclisteki ilim adamlarından cevap veren kimse çıkmaz. Bu durum Sultan'ı ziyadesiyle üzür.

Söz konusu Arap alimiyle boy ölçüşebilecek bir türk bilgini aranır, Sultan'a Hızır Bey'den bahsedilir.

Hızır Bey, müderrislik yapmakta olduğu Sivrihisar'dan derhal başkent Edirne'ye getirilir ve Sultan'ın huzurunda Arap bilginle karşılaştırılır. Arap bilginin sorduğu sorulara gayet güzel ve yerinde cevaplar veren Hızır Bey, bu defa muhatabına çeşitli konulara dair sorular yöneltir. Arap bilginin Türk bilgini karşısında zayıflığı ortaya çıkar, Sultan Mehmed bundan ziyadesiyle sevinir, hatta Taşköprülüzade'nin ifadesiyle "heyecan ve sevincinden yerinden kalkar, oturur."³

İlimin ve ilim adamlarının dostu ve koruyucusu Padişah bu olaydan sonra Hızır Bey'i Bursadaki Mehmed Çelebi Medresesine müderris tayin eder.

¹İslam Ansiklopedisi c.7. s. 534.

²İ. H. Uzunçarşılı Osmanlı Tarihi (c. 2. s. G23)

³Taşköprülüzade eş - Sakaiku'n- Nu'maniyye s. 55. Beyrut- 1975.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Molla Fenari mektebinin devamcısı ve yayıcısı olarak nitelediği⁴ Hızır Bey için verimli dönem bu tayinden sonra başlar. O, bir yandan üç oğlunu ve talebelerin yetiştirirken diğer yandan bir görevden diğerine geçer. Feth'e kadar çeşitli görevler ifa eder, Fetih'ten sonra İstanbul'a ilk kadı tayin edilir.

Kısa boyundan dolayı ilim dağarcığı ünvanın taşıyan Hızır Bey, Molla Gürani ile zade fiilinin geçişli veya geçişsiz olması konusundaki Fatih'in hakemliğindeki bir meselede, haklı ve galip gelmiştir.

Hızır Bey yetiştirdiği talebelerle Fatih devrini aydınlatmış, eserleriyle o günden bu güne ulaşmış feyzli ve bereketli bir alimdir.

Hızır Bey'in talebelerinin başında şüphesiz üç oğlu Sinan, Ahmet ve Yakup Paşalar gelir.

Sinan Paşa

Sinan Paşa (1486) akli ve nakli ilimlerde dikkati çeker. Büyük bir şair ve edip olan Sinan Paşa Matematik ve Astronomi ile de uğraşmıştır. Taşköprülüzade onun için övgü dolu birkaç sayfa ayırmıştır. Çeşitli ilmî, adlî ve Fatih'in vezirliği gibi idari görevlerde bulunan Sinan Paşa'nın Tazarruat'ı ve Çağmını Astronomi risalesine şerhi meşhur eserleri arasında yer alır.

Yakub Paşa

Yakub Paşa (1486) Hızır Bey'in diğer oğludur. Müderrislik ve kadılık yapmış, Sadruş-Şeria'nın Hidaye şerhine haşiye yazmıştır. Ayrıca Seyyid Şerif Cürani'nin Şerhu'l-Mevakıf'ına haşiyesi vardır ki bundan Hasan Çelebi istifade etmiştir.

Ahmet Paşa

Hızır Bey'in üçüncü oğlu Ahmet Paşa'dır. (1520) çeşitli ilmî görevlerden sonra Bursa'da müftülük yapmıştır.

Hızır Bey hem oğulları hem de talebeleriyle dikkati çeker. O'nun yetiştirdiği pek çok talebe'nin içinde özellikle Hayali Ahmed Efendi, Hocasade ve Kestelli zikre değer bilginlerdir.

Hayali Ahmed Efendi

Hayali Ahmed Ef. (1470) Hızır Bey'in Bursa'da talebesi olmuş, ona asistanlık yapmış, Türkçe, Arapça ve Farsça eserler ve şiirler yazmış, ilim ve ibadetle üstün bir mevki kazanmıştır. Otuzüç yaşında, çok genç iken vefat eden Hayali Ahmet Efendinin pek çok eseri yanında özellikle üstadı Hızır Bey'in Kaside-i Nuriyye'sine yazdığı şerh ile Şerhul Akid'e yaptığı haşiye önemlidir.

Hocasade Muslihuddin Mustafa

İslam düşünce tarihinde İmam Gazali ve İbnu Rüşd'den sonra üçüncü Tehafüt'ün sahibi olarak şöhret yapan Hocasade (1487) - ki bu eserini Fatih'in emriyle yazmıştır zengin bir ailenin çocuğu olmasına rağmen, Bursa'da Hızır Bey'le temasa geçerek onun ilim muhitinde yetişen ve değerli eserler bırakan Fatih'in takdirini kazanan büyük bir bilgindir.

Hocasade üstadı Hızır Bey tarafından çok sevildi. Hızır bey kendisine yöneltilen bazı soruların cevabını "Akl-ı Selim'e sorunuz" diyerekten Hocasadeye havale ederdi.

Molla Hüsrevden sonra İstanbul kadılığı yapan Hocasade, Beyazid zamanında Bursa müftüsü iken vefat etmiştir.

Hocasade çeşitli alanlarda birçok eserler vermiş bunların birçoğu yazma nushalar halinde günümüze kadar gelmiştir. Onun Tehafüt'ü Gazzali ve İbnu Rüşd'tin ki ile birlikte Mısır da basılmış, ayrıca Mübahat Türker tarafından "Üç Tehafüt Bakımından Felsefe - Din Münasebeti" adlı (Ank -1960) bir doktora çalışmasına konu olmuştur.

Kestelli Musluhuddin Mustafa

Bursa'nın veya Nazilli'nin Kestel kasabasından olduğu rivayet edilen Musluhuddin, (1495) Hızır Bey'den ders görüp yetişen, eserler bırakan Hayali ve Hocasade ile birlikte ilmî araştırmalarda bulunan, üstadlarına yardımcı olan ve kendisinden söz edilmesi gereken değerli bir ilim adamıdır.

Çeşitli ilmî görevler ve faaliyetler yapan Kestelli, özellikle Şerhül - Akide yaptığı haşiye ile şöhret bulmuştur. Onun bu eseri Hayali'nin ki ile birlikte Osmalı medreselerinde büyük ilgi görmüştür. Söz konusu eserlere olan ilgi günümüzde de devam etmekte, bunların muhtelif baskıları günümüzde de yapılmaktadır.

Hızır Bey sözü edilen mümtaz ilim adamların yetiştirmekle birlikte en meşhuru Kaside -i Nuniye olan eserlerde vermiştir. Her beytin sonu Nun" harfiyle bittiği için Kaside-i Nuniye adını alan eser, 105 beyit halinde Kelam ilminin en zor konularını arapça nazm olarak özetlemektedir. Günümüzde dahi bir değer ifade eden eserin çeşitli baskıları ve şerhleri vardır.⁵

⁴İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. 2, s. 652

⁵Ş. Gölcük, Kelam Alimi Hızır Bey, Milli Kültür, Sayı 12. Mayıs. 1981 Ankara.

Molla Hüsrev

Osmalı Şeyhul İslamlarının üçüncüsü ve Fatih devrinin en ünlü müftülerinden olan Molla Hüsrev'in (1480) Yozgat veya Tokatlı olduğu rivayet edilir.

İstanbul'un Fethinden sonra Hızır Bey'i müteakip İstanbul kadılığına getirilmiş ayrıca Ayasofya Medresesi Müderrisi olmuştur.

Molla Hüsrev'i takdir eden Fatih kendisi için "Zamanımızın Ebu Hanifesi" tabirini kullanır.

Rumeli Hisarı'nın yapımında genç Padişahın yanında bulunan Molla Hüsrev inşaatın dört ay gibi kısa bir sürede tamamlanmasında yararlı olmuştur.

Molla Hüsrev, hakim görünüşü, dini tutum ve davranışlarıyla Sultan'ın ve halkın derin hayranlığını kazanmıştı. Çok sade ve düzenli bir hayat yaşardı. Fetva makamındaki hizmet süresi yirmi yıldan fazladır.

En meşhur eseri olan Fıkıhta Durer ve Gurer isimli eserini Fatih'e takdim etmiştir. Söz konusu eserin günümüzde aslı ve tercümelemleri bulunmakta, istifade edilmektedir.

Molla Hüsrev, Fıkıhın dışında Tefsir, Usul, Mantık, Siyer ve Belagat ilmiyle ilgili eserler kaleme almıştır.⁶

Molla Gürani

Asıl ismi Şemseddin Ahmed olan Molla Gürani (1488) Suriye'de Giran'da doğmuş, tahsilini çeşitli yerlerde yaparak Osmanlı başkenti Edirne'ye gelmiş, Şafii iken Hanefi olmuş, Bursaya müderris tayin olmuştur.

Manisa'da sancak beyi olan şehzade Mehmed'e (Fatih) hocalık yapmıştır. Sultan Murad, gerektiğinde oğlunu dövmesi için Molla Güraniye sopa vermiştir.

Fatih tahta çıktığında kendisine vezirlik teklif ettiği halde kabul etmemiş, kazaskerliği tercih etmiştir.

"Rum ülkesinin bilgini" olarak ün yapan Molla Gürani sarsılmaz ahlak ve meziyet sahibi, tehakküm edici davranışları olan seçkin bir ilim adamıydı.

Tefsir sahasındaki araştırma ve çalışmalarıyla meşhur olan Molla Gürani'nin başka ilim dallarında da eserleri vardır.⁷

Akşemseddin

Asıl adı Şeyh Muhammed b. Hamza (1458) olan Akşemseddin evliyanın büyüklerinden ilim ve irfanı yüksek arif bir zattır.

Tahsilini Osmaniye ve Amasya'da tamamlayan Akşemseddin, Hacı Bayram-ı Veli'nin müridi olmuş daha sonra kendisine hilafet verilmiş,

Anadolu'nun bazı yerlerinde, özellikle yerleştiği Göynük'te tedris ve irşadla meşgul olmuştur.

İstanbul'un fethi hazırlıkları ile meşgul olan Sultan Fatih, Akşemseddin'in manevi yardımları için kendisini İstanbul'a çağırılmış, ordunun manevi kuvvetinin takviyesi amacıyla Orduyu Humayun'a katılmış, fetih sırasında askeri teşci etmiştir. Fetihden sonra ise Peygamberimizin sancaktarı Hz. Eyyüb el -Ensari'nin kabirlerinin keşif ve tayini gibi manevi hususlarında Akşemseddin'in büyük yardımları oldu.

Fetihden sonra arzuları üzerine tekrar Göynük'e döndüler, fakat manevi hizmetlerinin mükafatı olarak isimlerine İstanbul'da bir cami inşa edildi.

Akşemseddin'in Tasavvuf ve Tıp'ba dair eserleri vardır.⁸

Ali Kuşçu

Ünlü bir Türk astronomu olan Ali Kuşçu (1474) Ulug Bey'in Semerkant'ta yaptırdığı rasathaneyi idare etti. Bir ara Tebrizde Akkoyunlu Uzun Hasan'ın hizmetine girdi. Fatih'in yanına elçi olarak gönderildi. Tebrize döndükten bir süre sonra tekrar İstanbul'a gelerek Ayasofya Medresesinde astronomi ve matematik müderrisliğini yaptı.

Fatih devrindeki ilmi hayattan ve ilim adamlarından çok kısa özet bilgi takdim etmeye çalıştık... Şunu söylemek mümkündür:

Fatih Sultan Mehmed, kendisi şair, ilim adamı ve filozof bir hükümdar olarak ilmi gelişme için gerekli maddi ve manevi muhiti tesis etmiştir. Bunun en güzel örneği devrinde gerek sosyal ilimler ve gerekse müsbet ilimler alanında yetişen ilim adamları ve verdikleri eserlerdir. Osmanlı Tarihinin ilim açısından en verimli dönemi, daha sonraki asırlara kaynak teşkil etmesi bakımından Fatih devri olmuştur.

İlmi araştırma ve çalışmalar yönünden Fatih devrini uyanış ve diriliş devri olarakta değerlendirmekte mümkündür. Ancak Fatih'in çok yönlü, geniş hoşgörülü, ilmi çalışmalar için gerekli her bakımdan rahat ortamı, daha sonraki dönemlerde varlığını sürdürememiş, doğmak üzere olan rönesans Doğu'da değil de Batı'da filizlenmiş ve orada meyve vermiştir.

⁶Abdulkadir Altunsu, Osmanlı Şeyhul İslamları s. 6. Ankara, 1972

⁷A. Altunsu, a.g. e. s.8 - 9

⁸Bursalı Tahir, Osmanlı Müellifleri c. I. s.27. İstanbul,(Meral Yay).